

- Сочинения. Т.1.М.:Сельхозгиз.1937. 5. Булаткин Г.А. Эколого-энергетические аспекты продуктивности агроценозов. Пушкино. 1986. 6. Волобуев В.Р. Агроэнергетика - актуальная научная и практическая проблема //Почвоведение. 1979.№10. С.5-14. 7. Медведовський О.К., Нікіфоренко Л.І. Дослідженню та регулюванню родючості ґрунтів - системний біоенергетичний підхід //Вісн. с.-г. науки. 1986. №9. С.37-41. Володин В.М. О расширенном воспроизводстве почвенного плодородия//Вестн. с.-х. науки. 1989.№6.С.24-30. 9. Булаткин Г.А. Энергетические проблемы сохранения плодородия почв//Вестн. с.-х. науки. 1991.№5. С.60-65. 10. Зализовский В.С., Казаков В.А., Бабынина Л.Г., Томан И.С. Энергетическая эффективность возрастающих норм удобрений в звене севооборота на черноземе типичном//Состав, свойства и плодородие почв Украины: Сб. науч. тр./ Харьк.с.-х. ин-т им.В.В.Докучаева. Харьков. 1990. С.73-81. 11. Ковда В.А. Основы учения о почвах. Кн. 1,2. М.: Наука,1973. 12. Казаков В.О. Продуктивність сівозміни короткої ротачії при різних рівнях насиченості добривами в умовах Лісостепу України// Вісник ХДАУ: 36.наук.пр./ Харк. держ. аграр. ун-т.1997. №3.С.115-121. 13. Odum H.T. Ecological potential and analogie circuits for the ecosystem//Amer. Sci. 1960.V.48.P.1-8. 14. Odum H.T. Energetics of wold food production//The Wold Food Problem.1967.V.3.P.55-94.

УДК 630^x

І.М.Патлай, В.П.Ткач, Л.О.Мелведєв, А.С.Торосов

УкрНДІ лісового господарства й агролісомеліорації, м.Харків

ПРОБЛЕМА СТАБІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Для України характерні різноманітні природні та соціально-економічні умови. висока (понад 75%) освоєність території, її ерозійність (понад 30%), урбанізація природного середовища, що призводить до забруднення атмосфери, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, погіршення стану лісів. Розширюється міжгалузева конкуренція у використанні території, скорочуються площі сільськогосподарських земель. Тому охорона та відтворення природного середовища повинні стати основним елементом господарської діяльності.

Розвиток лісового господарства, як і інших галузей матеріального виробництва, підпорядковується загальним законам розвитку економіки, частиною якого воно є. Поряд з цим галузь розвивається за специфічними, тільки їй притаманними законами. Поєднання народногосподарського принципу та принципу відносної самостійності функціонування галузі є основою розвитку лісового господарства.

Генеральна мета його розвитку як галузі повинна враховувати необхідність найбільш повного забезпечення потреб суспільства в лісі і його продукції, а також ефективного використання лісу. Необхідною є система лісів і захисних насаджень, яку складають лісові масиви, фрагментарні захисні насадження, лісові смуги, раціонально розміщені по території. Узагальнюючим показником цієї системи є оптимальна лісистість. На Україні вона коливається від 55% (Закарпатська область) до 5% (Запорізька область), в середньому - 19%, при фактичній 14,4%. Скрізь вона має бути вище фактичної на 3-9%. Лісова площа, тобто покрита лісом і непокрита, призначена для заліснення, в республіці займає 16% території. Для створення оптимальної лісистості необхідно збільшити площу лісів на 3%, тобто майже на 2 млн га. Потенційними для заліснення є перш за все мало використовувані, еродовані землі, гірські відвали. Найбільше таких земель знаходиться у степових районах, які в першу чергу потребують підвищення лісистості. Проте як сама оптимальна лісистість, так і структура лісів, що її складають, в різних регіонах України значно відрізняються. Так, в лісовій природній зоні (Поліссі) оптимальна лісистість становить 34% території, в лісостеповій правобережній - 16, лісостеповій лівобережній - 18, північностеповій - 10, південностеповій - 8, в гірських районах Карпат - 42, у Криму - 53%. Така лісистість дозволяє створити єдину оптимізовану систему лісів, яка складалася б з відносно великих лісових масивів із стійким лісовим середовищем, підтримуваним захисними насадженнями та лісовими смугами різного цільового призначення, була б здатна забезпечити соціально-економічні потреби суспільства та підвищити стійкість географічних ландшафтів. В Україні така система лісів має бути представлена береговими (32%), протиерозійними (28%), зеленими зонами (13%), експлуатаційними (8%), полезахисними (6%), придорожними (1%) та іншими (12%) насадженнями. Створення такої системи може служити еталоном територіальної організації лісового господарства, що дозволяє прийняти оптимальну лісистість як мету і завдання розвитку лісового

господарства та захисного лісорозведення в Україні в залежності від регіонів.

Гостро постає екологічна проблема у Степу, особливо в Донецько-Придніпровському регіоні. Захищеність території лісовими насадженнями та площа лісів на душу населення в цьому регіоні незначні. В більшій мірі виявляються і всі негативні властивості степового клімату: водна та вітрова ерозія ґрунтів, посухи, суховії, малосніжні зими з вітрами, і тут в першу чергу необхідне підвищення лісистості.

Ефект від створення оптимальної лісистості полягатиме в забезпеченні стабільного екологічного середовища, що створює необхідні умови для функціонування багатьох галузей виробництва, життя і відпочинку населення. Зростання природоохоронної і ландшафтної ролі лісу дозволяє підвищити урожайність сільськогосподарських культур і природних лучних угідь, зменшити збитки від ерозії ґрунтів, від забруднення водних ресурсів та повітряного середовища.

Для досягнення генеральної мети розвитку лісового господарства України необхідно вирішити два основних завдання: міжгалузеве - створити лісові масиви та фрагментарні захисні насадження і лісові смуги різного цільового призначення, раціонально розмістити їх по території; галузеве - створити та забезпечити науково обґрунтовану систему ведення господарства в лісах і захисних насадженнях.

Отже, головною метою лісового господарства є створення оптимальної лісистості території та структури лісових ресурсів з високою деревинною продуктивністю, що максимально забезпечить суспільство не тільки сировинними, а й нематеріальними благами лісу.

Принципово важливими є також розробка та впровадження регіональних систем ведення лісового господарства, що дасть можливість не тільки підвищити продуктивність та покращити стан лісів, а й в значній мірі посилити їх еколого-захисні функції. Це сприятиме розширенню лісосировинного потенціалу України.

Зараз для умов України успішно вирішено ряд питань лісівництва, розроблено різні способи та технології вирощування високопродуктивних насаджень, успішно впроваджуються важливі наукові розробки, які регламентують господарську діяльність в лісі. Проте сучасний стан лісів України не можна вважати задовільним.

На значних площах інтенсивно відбувається небажана як з господарських, так і з екологічних міркувань зміна порід, спостерігається ослаблення насаджень, знижується їх продуктивність. У зв'язку із зростанням антропогенного впливу змінюються лісорослинні умови, що в багатьох випадках обумовлює всихання насаджень.

При проведенні лісівничих заходів дуже часто обсяги прохідних і санітарних рубок перевищують допустимі розміри. Це призводить до пониження запасу насаджень у віці стиглості. Так, середній запас покритої лісом площі пристигаючих соснових і дубових насаджень в цілому по Україні перевищує запас стиглих насаджень. В значній мірі це пояснюється відомими недоліками діючих настанов з рубок догляду. Для вирішення цієї проблеми слід оптимізувати проміжне користування, створивши інформаційно-нормативну базу регламентування процесів лісовирощування.

Вже в найближчі роки необхідно здійснити поступовий перехід на програмно-цільовий рівень вирощування насаджень, при якому процес зрідження деревостану контролюватиметься системою взаємопов'язаних нормативних показників. Тому вже зараз УкрНДЦЛГА працює над новою редакцією Рекомендацій з рубок догляду, в яких буде закладено нормативно-довідкову основу формування цільових деревостанів. Проте дослідження щодо розробки програм вирощування насаджень ще не завершені, ряд питань необхідно вивчити для умов Степу, а також для деяких типів лісу Лісостепу та Полісся.

Розрахунки свідчать, що при переході в перспективі на цільове вирощування суттєво підвищиться загальна продуктивність лісів України; при цьому в значній мірі скоротяться обсяги проміжного користування і збільшаться обсяги головного користування.

Необхідно вирішити ряд важливих питань з удосконалення лісівничих заходів в лісах першої групи. Жорсткий і обмежений режим лісокористування, встановлений для багатьох категорій лісу, не дозволяє в повній мірі ефективно використовувати запаси стиглої деревини і призводить до її невиправданих втрат для народного господарства. При збереженні існуючого режиму ведення господарства в лісах, в яких заборонені головні рубки, в недалекій перспективі слід чекати погіршення не тільки їх вікової і товарної структури, але і санітарного стану, ослаблення еколого-захисних функцій. Лісівничі заходи, що проводяться в лісах багатьох категорій захисності, за своїм змістом і

цілеспрямованістю практично не відрізняються. Це пояснюється тим, що з кожним роком збільшується природоохоронна роль лісів різних груп. На Україні практично всі ліси виконують водоохоронні і ґрунтозахисні функції, продукують кисень і мають рекреаційне значення, хоч, безумовно, роль екологічних факторів та їх співвідношення із сировинними ресурсами для різних ділянок лісу різні. Тому вже зараз необхідно кардинально переглянути положення щодо поділу лісів на групи та категорії захисності і, виходячи з цього, провести дослідження з удосконалення основ ведення лісового господарства.

Відсутність загальної стратегії лісокористування як в цілому по Україні, так і в окремих господарствах вимагає розробки нових основ екологічного лісокористування, які передбачатимуть вирівнювання вікової структури лісів, уточнення віку головних рубок у відповідності до принципів ведення господарства за цільовими програмами. Корикування віку головних рубок повинно логічно вписуватися в довгострокову стратегію ведення лісового господарства, бо часті їх перегляди у зв'язку зі змінами економічних умов призведуть до хаосу і негативних наслідків. В Україні формування на чималих площах природних насаджень насінневого походження в значній мірі було обумовлено більш високим віком рубок лісів (140-200 років). Тому тенденція скорочення віку є досить небезпечною. В подальшому це питання слід узгоджувати з регіональними системами лісогосподарських заходів на ґрунтово-типологічній основі. Вік вирубки доцільно диференціювати за класами бонітету або за групами однорідних типів лісу і узгоджувати зі створенням господарських секцій.

Лісовідновлення головних порід в Україні здійснюється переважно штучним шляхом. В держлісфонді України практично відсутні природні насінневі насадження сосни та дубу віком до 40-50 років, що збіднює ґенофонд українських лісів. Тому слід продовжити дослідження з розробки лісівничих заходів, які сприяли б формуванню насаджень головних порід природним шляхом. Для цього доцільно відмовитися в ряді випадків від суцільних рубок і більш широко впроваджувати в лісогосподарську практику поступові і вибіркові рубки.

Однією з важливих проблем є створення нормативної бази ведення лісового господарства з урахуванням водоохоронно-водорегулюючої ролі лісу, яка давала б можливість, в першу чергу, при лісовпорядкуванні визначати доцільну площу водозбору, оптимізувати породний склад лісів та їх вікову

структуру і підтримувати водозбір в оптимальному стані. При організації лісового господарства і лісовпорядкуванні водозбір повинен стати первинною територіальною одиницею. Перехід на організацію лісокористування за водозборами - завдання завтрашнього дня. Проте вже зараз необхідно закладати основи водозбірно-ландшафтного лісівництва.

Останнім часом в Україні загострилися проблеми лісодефіциту. На різних рівнях активно обговорюються питання, пов'язані з визначенням шляхів збільшення розмірів лісокористування.

В загальних рисах до резервів лісокористування можна віднести такі. 1. Організація і проведення реконструктивних рубок перестійних, низькоповнотних, похідних і малоцінних насаджень та створення на їх місці лісових культур цінних порід у відповідності до типів умов місцезростання. 2. Поліпшення породного складу лісів, підвищення їх продуктивності за допомогою систем науково обгрунтованих лісогосподарських і лісокультурних заходів. 3. Створення плантацій швидкоростучих порід зі скороченим оборотом рубки. 4. Широке впровадження елітного насінництва, в першу чергу при створенні плантаційних систем ведення лісового господарства. 5. Своєчасне та якісне обліснення зрубів. Відновлення пріоритету лісокультурного виробництва в системі лісогосподарських заходів. 6. Рациональне використання всієї деревини, заготовленої в процесі як проміжного, так і головного користування. Перегляд нормативів виходу найбільш цінних сортиментів при всіх видах рубок. 7. Активна охорона і захист лісу від шкідників, хвороб, лісових пожеж та інших стихійних лих.

Науково обгрунтована система ведення лісового господарства дозволяє підвищити якість і продуктивність лісів, рівень використання природної родючості землі (зараз він складає 70-80%). В перспективі це також збільшить загальні обсяги лісокористування.

Принципово важливо науково обгрунтувати нову модель лісового господарства України, яка об'єднувала б економічні, соціальні і екологічні цілі в самому механізмі економічного регулювання, тобто розробити концепцію просторового базису структури лісів та економічну політику держави, яка б не тільки враховувала їх роль в національній економіці, а й сприяла розвитку лісового господарства.

Тому зараз ведеться активний пошук напрямків розвитку системи управління лісовим сектором економіки держави і

приймаються реальні організаційно-економічні дії, поки що в межах галузевих структур, які склалися раніше. На даному етапі соціально-економічного розвитку це дозволяє контролювати складний процес управління лісовим сектором, оперативно виправляти помилки, не минучі в умовах перехідного періоду. Основні організаційно-економічні положення з реформування лісового господарства обумовлені перспективою розвитку ринкового господарства в державі. Основою економічної реформи є подальше удосконалення системи управління лісами і лісовим господарством, формування нових економічних відносин. В зв'язку з цим організаційно-економічні положення щодо функціонування галузі в ринкових умовах повинні вписуватися в загальну стратегію соціально-економічних перетворень в державі, які концептуально відповідають бажаній моделі розвитку суспільства.

Обов'язково повинно бути обґрунтованим функціонування лісового господарства як соціально-економічного об'єкта народного господарства в умовах багатокладної економіки, яка є фундаментом ринкового господарства.

Основними положеннями концептуальної (загальної принципової) моделі системи управління лісовим господарством України в ринкових умовах є: збереження державної власності на ліс і лісові землі; створення єдиного органу управління для здійснення державної лісової політики на території України; розмежування функцій державного і господарського управління; формування ринкової інфраструктури; створення нового господарського механізму на основі ринкових взаємовідносин органів державного управління лісами, лісгосподарських підприємств і споживачів лісових ресурсів. Ці положення моделі тісно пов'язані між собою, і їх розподіл має досить умовний характер, в основному для акцентування уваги на ключових позиціях. При цьому особливу увагу слід приділити визначенню темпів і строків проведення реформи лісового господарства.